

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ГРАНІН Віталій Львович

УДК 347.191.4(477)

**ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕДСТАВНИКА
ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ
ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса-2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії
Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
ЗУБАР Володимир Михайлович,
доцент кафедри цивільного права,
Одеської національної юридичної академії

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук
КУЧЕРЕНКО Ірина Миколаївна,
старший науковий співробітник Інституту держави
і права ім. В.М. Корецького НАН України

кандидат юридичних наук, доцент
РЕЗНІЧЕНКО Семен Васильович,
завідувач кафедри цивільного та трудового права
Одеського юридичного інституту Харківського
національного університету внутрішніх справ

Провідна установа Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка, кафедра цивільного права

Захист відбудеться “28” січня 2006 року о 10 годині на засіданні
спеціалізованої вченої рада Д 41.086.03 Одеської національної
юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеської національної
юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “27” грудня 2005 р

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Музиченко П.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Представництво в умовах збільшення кількості учасників економічних відносин, посилення їх автономії є ефективним засобом реалізації прав та виконання обов'язків учасниками економічного обігу.

Сформувавшись головним чином ще в римському приватному праві, представництво дало життя різним правовим інститутам. Із розвитком суспільства сфера застосування представництва охопила широке коло як майнових, так і немайнових відносин.

Представництво, зокрема, істотно розширює можливості набуття та реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, особливо для недієдатних та обмежено дієдатних осіб, оскільки за його допомогою можливі набуття та реалізація більшості цивільних прав та обов'язків.

Разом із тим залучення до захисту цивільних прав та інтересів учасників цивільного обігу інших осіб (представників, опікунів, піклувальників, помічників та ін.) потребує чіткого законодавчого регулювання та забезпечення належного застосування, без чого неможливо додержання принципу неприпустимості свавільного втручання в особисте життя приватної особи та ін.

Актуальність теми посилюється тим, що в судовій практиці виникає чимало питань, які потребують теоретичного та законодавчого уточнення. Зокрема, це питання встановлення наслідків неналежного представництва, у тому числі визначення наслідків перевищення меж повноважень представником та дії за відсутності таких повноважень тощо.

Хоча проблеми представництва свого часу були предметом спеціальних досліджень (А. Гордон, О.Л. Невзгодіна, В.О. Рясенцев, С.О. Халатов, І.В. Шерешевський), однак їх було виконано на іншому законодавчому та фактичному матеріалі.

В Україні в останнє десятиліття існували лише окремі дослідження загальних проблем представництва, а також тих чи інших видів представництва та пов'язаних із цим питань: поняття та підстави добровільного представництва досліджував П.М. Крупко, рецепцію давньоримського інституту представництва в сучасному цивільному праві України - О.С. Сєверова, процесуальне представництво та окремі питання представництва на підставі довіреності – С.Я. Фурса, правові наслідки представництва без повноважень та з перевищенням повноважень - Є.О. Харитонов та П.М. Крупко, відносини представництва, що виникають при вчиненні дій в інтересах іншої особи без її доручення, - Є.О. Харитонов та В.М. Зубар.

Однак правові наслідки неналежного представництва як комплексну проблему, а також колізійні питання застосування інституту представництва в судовій практиці вітчизняні правознавці практично не досліджували.

Така ситуація свідчить про недостатню увагу науковців до вивчення проблемних питань забезпечення належного використання інституту представництва в цивільному законодавстві України та практиці його застосування, а отже про необхідність спеціального дослідження порядку реалізації представництва відповідно до наданих представникові повноважень та цивільно-правових наслідків порушення цієї вимоги.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до напрямів досліджень Одеської національної юридичної академії на 2001 - 2005 роки “Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави” (державний реєстраційний номер 0101U001195).

Тема дисертаційного дослідження відповідає плану наукових досліджень кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії в межах теми “Традиція приватного права в Україні”, затвердженої на засіданні кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії 9 вересня 2002 р., протокол № 2.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є з'ясування поняття та сутності представництва, визначення вимог до здійснення суб'єктивних прав і обов'язків через представника, а також, і головним чином, наслідків здійснення представництва з перевищенням повноважень.

Для досягнення мети було поставлено такі задачі:

дослідити теоретичне підґрунтя визначення поняття представництва та вимог до його реалізації;

сформулювати єдину концепцію повноваження як категорії, іманентно властивої інститутів представництва;

здійснити аналіз законодавства України з відповідних питань;

проаналізувати різні аспекти тлумачення належного здійснення представництва у судовій та нотаріальній практиці;

проаналізувати систему правових засобів забезпечення його належної реалізації;

окремо і поглиблено дослідити наслідки представництва у випадках наявності вад повноваження представника, порушень вимог про передовіру, зловживання представником своїми повноваженнями, невиконанням вказівок особи, яку він представляє;

узагальнити та систематизувати наслідки неналежного здійснення повноваження з формулюванням відповідних рекомендацій щодо уточнення та вдосконалення низки норм Цивільного кодексу України.

Об'єктом дослідження є єдина концепція повноваження як категорії, іманентно властивій інституту представництва, а також наслідків його реалізації та засобів забезпечення такої реалізації, взятих у діалектичному взаємозв'язку.

Предметом дослідження є акти цивільного законодавства, які регулюють відносини представництва і визначають характер і зміст повноваження та правові наслідки здійснення представництва з перевищенням повноважень, а також практика застосування зазначених законодавчих актів.

Методологічною основою дослідження був загальнонауковий діалектичний метод, а також спеціальні наукові методи логічного, системно-структурного та порівняльного аналізу, що були застосовані для з'ясування поняття та ознак представництва у цивільному законодавстві України, визначення його характеру, вимог до реалізації прав і обов'язків у відносинах представництва та наслідків порушення цих вимог.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, загальної теорії права, порівняльного правознавства тощо.

Передусім треба згадати твори Ч.Н. Азімова, С.С. Алексеєва, В.К. Андреєва, Д.В. Бобрової, С.І. Вільнянського, Ю.С. Гамбарова, А. Гордона, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, Л. Казанцева, О.О. Красавчикова, П.М. Крупка, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, О.Л. Невзгодіної, Н.О. Нерсесова, І.Б. Новицького, О.А. Підпригори, В.О. Рясенцева, Н.О. Саніахметової, О.С. Северової, К.І. Соколовського, Є.О. Харитонова, Ю.С. Червоного, Б.Б. Черепакіна, Я.М. Шевченко, І.В. Шерешевського та ін.

Лише деякі з них присвячені аналізу інституту представництва в цілому (праці А. Гордона, О.Л. Невзгодіної, В.О. Рясенцева, О.С. Северової, К.І. Соколовського), але ж більшість наукових праць згаданих авторів присвячена аналізу лише окремих аспектів проблеми, яка є предметом цього дисертаційного дослідження, і лише деякі з них торкалися тих чи інших питань представництва з перевищенням повноважень (П.М. Крупко, О.Л. Невзгодіна, В.О. Рясенцев, В.Д. Фролов, Є.О. Харитонов).

Емпіричним підґрунтям дослідження були цивільне законодавство України, законодавства зарубіжних країн та судова практика з питань представництва.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим спеціальним комплексним дослідженням категорії “повноваження представника і представницьких правовідносин” за цивільним законодавством України та наслідків неналежного здійснення повноважень представником у відносинах представництва, виконаним на матеріалах нового Цивільного кодексу України.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше у вітчизняній літературі зроблено спробу сформулювати єдину концепцію повноваження як категорії, іманентно властивої інститутів представництва;

вперше обґрунтовано позицію про те, що розвиток інституту представництва відбиває прагнення не допустити втручання у справи приватної особи і бажання забезпечити в необхідних випадках можливість допомогти в реалізації цивільних прав і обов'язків неповністю дієздатній (або недієздатній) особі іншим суб'єктом права;

вперше робиться висновок про те, що виникнення інституту добровільного представництва є результатом існування двох типів відносин, коли виникає необхідність дій однієї особи від імені і в інтересах іншої особи: обов'язкове представництво - пов'язане із заміщенням однієї юридичної особи іншою незалежно від волі представника і волі того, кого представляють, та добровільне представництво - встановлювалося на підставі угоди сторін, тобто є результатом їхнього вільного волевиявлення;

пропонується визначення категорії представництва, уточнення його поняття, що міститься у ст. 237 Цивільного кодексу України, зокрема способом заміни терміна “правовідношення” на термін “відносини” та введення його до визначення категорії “повноваження”, яку було необґрунтовано втрачено при доопрацюванні проекту ЦК України;

запропоновано визначення повноваження як суб'єктивного права представника вчиняти правочини від імені особи, яку він представляє, а також обґрунтування доцільності закріплення відповідної дефініції в ЦК України;

вперше обґрунтовано висновок про те, що вимоги стосовно належного здійснення повноваження встановлюються як нормами закону (ст.ст. 237, 238, 240, 241 ЦК України), так і договором сторін, якщо йдеться про добровільне представництво;

обґрунтовано тезу про те, що неналежне здійснення повноваження представником може відбуватися в кількох типових випадках: перевищення меж повноваження; неналежне передоручення повноважень і подальше неналежне їх здійснення особою, яка передала

повноваження, та її представником; привласнення представником неіснуючих у нього повноважень;

вперше здійснено узагальнення та систематизацію наслідків неналежного представництва з формулюванням відповідних рекомендацій щодо вдосконалення низки норм Цивільного кодексу України;

вперше обґрунтовано тезу про необхідність вдосконалення цивільного законодавства України за допомогою спеціального передбачення так званого “представництва без повноважень”, яке не передбачає чинний ЦК України, але що існує на практиці.

Практичне значення одержаних результатів полягає:

- у науково-дослідній сфері - висновки дослідження можуть бути основою для подальшого аналізу проблем представництва, категорії повноваження представника і представницьких правовідносин за цивільним законодавством України та наслідків неналежного здійснення повноважень представником у відносинах представництва;

- у сфері правотворчості — висновки, пропозиції та дефініції, сформульовані у дисертації, можуть бути використані в законотворчій діяльності: у процесі підготовки та удосконалення низки законодавчих та підзаконних актів, зокрема норм Цивільного кодексу України, що регулюють відносини представництва;

- у навчально-методичній роботі - матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників та підручників з курсу цивільного права, при читанні лекцій з курсу цивільного права та підприємницького права, при розробці відповідних спецкурсів.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії.

Результати дисертаційного дослідження доповідалися також на III Міжнародній науково-методичній конференції “Римське право і сучасність” у травні 2004 р. (м. Одеса), на I Міжнародній науково-методичній конференції “Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів Європейського Союзу” у грудні 2004 року (м. Хмельницький), на 8-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу (присвяченій п'ятій річниці присвоєння Одеській національній юридичній академії статусу національної) у квітні 2005 року (м. Одеса).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені у 3 публікаціях, опублікованих у журналах та збірниках, що входять до переліку наукових фахових видань, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, кожен з яких присвячено висвітленню тих чи інших аспектів забезпечення належної реалізації представництва та наслідків недотримання вимог законодавства в цій галузі. Наприкінці роботи узагальнено висновки і пропозиції щодо вдосконалення законодавства, наведено список використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 212 сторінок, основний текст - 188 сторінок, список використаних джерел - 24 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, висвітлюються ступінь вивчення теми, зв'язок роботи з науковими програмами, визначаються мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження, характеризуються методи, теоретичне, нормативне та емпіричне підґрунтя дисертаційної роботи, формулюються наукова новизна та основні положення, що виносяться на захист, висвітлюються практичне значення та апробація результатів дослідження, наводяться публікації за темою дисертації.

Перший розділ “Огляд літератури за темою і вибір напрямів дослідження” присвячено підходу до проблеми, дослідженню питань, пов'язаних із визначенням стану вивчення проблеми, методологічного підґрунтя дослідження та його ключових понять. Проведено аналіз літератури, що стосується проблематики дослідження, за трьома напрямками: 1) література, присвячена дослідженню стану джерел та відносин представництва за римським приватним правом; 2) література, присвячена дослідженню рецепції положень римського права стосовно представництва та повноважень представника, їх реалізації в цивільному праві України; 3) література, присвячена дослідженню інституту представництва в цивільному праві України. На цій основі зроблено висновок, що, попри розгляд різних аспектів представництва у вітчизняній та зарубіжній літературі, жодна з наукових розвідок, які існують, не містить спеціального дослідження генетичного коріння інституту представництва в цивільному праві України, що не дозволяє з'ясувати ступінь впливу на нього інших правових систем, зокрема римського приватного права, у цій галузі.

На підставі характеристики ступеня вивчення категорії повноваження представника та його реалізації, як у вітчизняній, так і зарубіжній цивілістичній науці, робиться висновок про майже цілковиту відсутність комплексних досліджень у цій галузі, що лише частково компенсується аналізом представництва з перевищенням повноважень.

або без повноважень та зобов'язань, які виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, головним чином на матеріалах раніше чинного цивільного законодавства.

Тому існує нагальна необхідність дослідження категорії повноваження представника та його реалізації, у тому числі представництва з перевищенням повноважень, а також засобів захисту прав та інтересів учасників відносин представництва з перевищенням повноважень.

Другий розділ “Загальна характеристика представництва та повноваження” присвячений аналізу ключових понять категорії представництва, що складає надалі методологічну основу дисертаційного дослідження. При цьому поставлене завдання дослідження інституту представництва в римському приватному праві та цивільному праві України потребує порівняння відповідних категорій.

Визначається тісно пов'язана з категорією представництва категорія повноваження.

У підрозділі 2.1. “Формування засад інституту представництва” розгляд особливостей формування і характеру інституту представництва за римським правом провадиться з урахуванням трансформацій самого римського права як цивілізаційного та суспільного феномена, у зв'язку з чим виокремлюються періоди та визначальні етапи розвитку римського права. Це дозволяє у подальшому, характеризуючи різні періоди розвитку римського права в цілому і римського приватного права зокрема, визначити підстави для встановлення етапів розвитку інституту представництва за римським приватним правом.

Аналізуються особливості формування представництва в римській правовій доктрині, які полягають у тому, що спочатку визнавалося існування представництва з огляду на закон, яке було більш природним для Стародавнього Риму, а потім набуло визнання у римській правовій думці, і представництво на підставі договору доручення.

Зазначаючи існування в романістичній літературі думки про існування в римському праві таких видів представництва, як відкрите представництво, приховане представництво, безпосереднє, опосередковане представництво, обґрунтовується позиція стосовно того, що не всі вони здаються прийнятними для оцінки характеру інституту представництва за римським приватним правом, і доводиться, що, у залежності від підстав здійснення діяльності однією особою замість іншої, представництво за римським приватним правом може бути поділене на: 1) представництво на підставі безпосередньо припису позитивного закону або ж на підставі владної волі тієї особи, яку

представляють (обов'язкове представництво) і 2) представництво на підставі домовленості сторін (добровільне, або ж “договірне”, представництво).

Процес формування інституту представництва в римському праві з появою договору доручення, який вже за самою своєю природою визнавався договором про представництво, фактично завершився, і почалося становлення цього інституту в римському приватному праві, головні засади якого з часом лягли в основу правового регулювання відповідних відносин у цивільному законодавстві практично всіх європейських країн. На підтвердження цієї тези здійснено аналіз інституту представництва і пов'язаної з ним категорії повноваження у французькому, німецькому, швейцарському та англійському цивільних законодавствах. Робиться висновок про те, що, враховуючи, що за своїми визначальними ознаками та головними характеристиками українська правова система може бути визнана такою, що належить до романо-германської правової сім'ї, при аналізі генезису та характеру розвитку правового регулювання відносин представництва у цивільному законодавстві України є доцільним, як вже пропонувалося в юридичній літературі, передусім, враховувати засади відповідного інституту саме в країнах, право яких належить до цієї правової сім'ї.

Підрозділ 2.2. “Поняття та характерні риси представництва за цивільним законодавством України” присвячений дослідженню концепцій представництва, що склалися у вітчизняній цивілістиці наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. Зокрема, зазначається, що протягом цього часу сформувалося декілька основних його концепцій: концепція “дії”, концепція “правового відношення”, концепція “представництва — як підстави виникнення відносин за участю особи, яку представляють, та третьої особи”, та піддаються аналізу зазначені теорії.

При розгляді підходу до представництва як до системи правових відносин піддаються аналізу головні елементи відповідних відносин та формулюється своє ставлення до існуючих у цивільному законодавстві України та вітчизняній цивілістиці поглядів на цю проблему.

Зазначається, що вказані розбіжності в трактуванні сутності представництва значною мірою вплинули на концепцію законодавчого регулювання відносин представництва в Україні. Оскільки остання відбивається традиційно в Цивільному кодексі, у цьому розділі піддано порівняльному аналізу концепції представництва за ЦК УРСР 1922 року, ЦК УРСР 1963 року, ЦК України від 16 січня 2003 року, а також порівнюються відповідні положення з їх баченням у римській юриспруденції.

Аналіз сутності представництва здійснюється за допомогою співвідношення категорій “діяльність” та “правовідношення”. У зв'язку з цим автор зазначає, що у вітчизняній юридичній літературі було висловлено точку зору, згідно з якою сутність представництва полягає у діяльності представника замість особи, яку представляють, а призначення представництва - у встановленні правового зв'язку між третіми особами й особою, яку представляють. Правовідносини, що складаються між особою, яку представляють, і представником, є лише передумовою для представництва. Тільки з того моменту, коли представник починає діяти, виникає представництво як таке. Хоча наведена точка зору була висловлена ще до прийняття нового Цивільного кодексу України, але вона майже адекватно відбиває концепцію вітчизняного цивільного законодавства з цього питання (з тією лише поправкою, що саме представництво має трактуватися як правовідношення, а не як “діяльність”). Зроблено також висновок про необхідність уточнення визначення поняття представництва, яке міститься у ст. 237 ЦК України, зокрема способом заміни терміна “правовідношення” на термін “відносини” та введення до нього категорії “повноваження”, яку необґрунтовано було втрачено при доопрацюванні проекту ЦК України.

У контексті дослідження сутності представництва здійснюється розмежування представництва та деяких інших видів правовідносин, пов'язаних із здійсненням дій в інтересах іншої особи.

У розділі третьому **“Загальна характеристика повноваження”** аналізуються поняття повноваження у відносинах представництва, підстави його виникнення та припинення, а також вимоги, які висуваються до здійснення повноваження.

Підрозділ 3.1. “Поняття повноваження у відносинах представництва” присвячений характеристиці категорії “повноваження” та її значенню для реалізації прав та обов'язків учасників правового відношення представництва, при цьому аналізуються ті трансформації ставлення до визначення її поняття та сутності, які існували у вітчизняному цивільному законодавстві. Відсутність визначення поняття та характеристики повноваження у вітчизняному цивільному законодавстві зумовила доцільність наукового аналізу поняття і юридичної сутності цієї категорії, яка має істотне значення для з'ясування особливостей реалізації правовідносин представництва.

Відправною точкою у дослідженні цього питання обрано принципово важливе положення, згідно з яким для того, щоб дії представника породили юридичні права й обов'язки в особи, яку

представляють, необхідна наявність повноважень у представника. Внаслідок проведеного аналізу точок зору, що існують у літературі стосовно визначення поняття повноваження, робиться висновок, що в цивільному праві до цього часу немає єдиної думки стосовно юридичної природи і сутності повноваження представника. Пропонується авторське визначення поняття повноваження, яке має розглядатися як можливість представника діяти від імені іншої особи, яку він представляє, а також як чинник, що визначає зміст і межі такої дії, тобто є видом і мірою можливої поведінки. Враховуючи ту обставину, що міра можливої поведінки це, власне, і є суб'єктивне право, робиться висновок, що повноваження представника за своєю сутністю є суб'єктивним цивільним правом останнього.

Основним елементом цього складного за структурою права (повноваження) є право на власні “позитивні” дії, тобто можливість представника діяти певним чином від імені певної особи, яку він представляє. Але, як і кожне суб'єктивне право, повноваження не вичерпується цією правомочністю, бо суб'єктивне право має включати і правомочність вимоги певної поведінки від інших осіб. У цьому разі така правомочність вимоги полягає у праві представника зажадати від особи, яку він представляє, прийняття на себе юридичних наслідків дій, вчинених на підставі та в межах повноваження.

У підрозділі 3.2. “Підстави виникнення та припинення повноваження” проводиться дослідження підстав виникнення та припинення повноважень за Цивільним кодексом України 2003 року. При цьому зазначається, що недоліки концептуального підходу до вирішення цієї проблеми у раніше чинному законодавстві деякою мірою було усунено при створенні нового ЦК України, ст. 237 якого у третій частині передбачає виникнення представництва на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства.

При аналізі юридичних фактів, що лежать в основі виникнення повноваження, з'ясовується їх співвідношення з підставами виникнення самих правовідносин представництва. Зазначається, що оскільки повноваження є елементом правовідносин представництва, то звідси ніби випливає, що підставами виникнення повноваження згідно з ч. 3 ст. 237 ЦК України можна вважати: 1) договір; 2) прямий припис закону; 3) акт органу юридичної особи; 4) інші підстави, передбачені спеціальними актами цивільного законодавства. Робиться висновок про те, що оскільки ототожнювати представництво як правовідношення і повноваження як елемент цього правовідношення не можна, то так само не можна ототожнювати і підстави їх виникнення. Отже, виникнення

повноваження, як правило, відбувається у два етапи, кожному з яких відповідають свої підстави.

Неодночасне виникнення повноважень з правовідносинами представництва може статися як при добровільному представництві, так і при представництві за законом.

При цьому зазначається, що, як свідчить аналіз норм ЦК України, перевага надається договорі доручення, який традиційно вважається “договором про представництво”. Від інших договорів доручення він відрізняється тим, що лише в ньому представник спеціально виконує завдання за представництвом за допомогою вчинення юридичних дій від імені і за рахунок того, кого представляють. За договором доручення предметом угоди може бути тільки виконання юридичних дій, тобто дій, що створюють для довірителя правові наслідки щодо третьої особи.

Враховуючи, що принципово важливим є не лише визначення змісту та моменту виникнення повноваження, але й встановлення тих форм, у яких воно може бути повідомлене при укладенні правочину третім особам, значна увага приділяється розглядові питання про значення тих документів, у яких можуть бути відбиті повноваження представника. У контексті цього дослідження пропонується довіреність вважати як документ, що визначає обсяг і зміст повноважень, наданих особою, яку представляють, своєму представникові. Пропонується також внести уточнення до ч. 3 ст. 244 ЦК України, виклавши її в такій редакції:

“Довіреністю є письмовий документ, що видає одна особа іншій особі на підтвердження повноважень останньої здійснювати представництво перед третіми особами”.

Окремо проаналізовано підстави припинення повноважень.

У **підрозділі 3.3. “Вимоги до здійснення повноваження”** зазначається, що здійснення повноваження є також головною підставою його припинення в межах реалізації представницького правовідношення, а тому особливої уваги приділено характеристиці належної реалізації представником своїх прав та обов'язків у правовідносинах представництва. При розгляді вимог до здійснення повноважень представника робиться також висновок про доцільність розрізнення належного та неналежного представництва, яке є, передусім, результатом належного та неналежного здійснення повноваження.

Зазначається, що належне представництво є представництвом у точному значенні слова, тобто таким, коли дії представника при укладенні правочину від імені того, кого він представляє, відповідають вимогам закону та отриманим повноваженням. Вимога належного здійснення суб'єктивних прав, яка поширюється на будь-які

правовідносини, набуває особливого значення у правовідносинах представництва. Це пов'язане з тим, що повноваження, як суб'єктивне право, передбачає можливість вторгнення до майнової і правової сфер особи, яку представляють, що може призвести до їх суттєвих змін. Саме тому будь-яке відхилення від належного здійснення повноваження загрожує порушенням інтересів особи, яку представляють, і нерідко може потягти виникнення негативних наслідків для цієї особи.

Наведені міркування зумовлюють доцільність розгляду питання про наслідки здійснення представництва з порушенням вимог цивільного законодавства щодо порядку і меж реалізації повноважень, а також неналежного здійснення представництва як суб'єктивного права представника діяти від імені особи, яку він представляє.

Розділ четвертий “Наслідки неналежного здійснення повноваження” присвячений аналізу наслідків вчинення правочинів із перевищенням повноважень, дослідженню представництва без повноважень і ведення чужих справ без доручення, передоручення з перевищенням повноважень, а також питанням відшкодування збитків, що виникають у зв'язку з наведеними порушеннями.

У підрозділі 4.1. “Наслідки вчинення правочинів з перевищенням повноважень” проводиться дослідження поняття “перевищення повноважень” та наслідків вчинення правочинів при такому виді неналежного представництва. Визначальною рисою укладення правочинів від імені особи, яку представляють, при перевищенні повноважень визнається те, що представник самочинно, з власної ініціативи розширює межі наданого йому повноваження, не погодивши таку поведінку з особою, від імені якої він уклав правочин. Звертається увага на не зовсім точне формулювання ст. 241 ЦК України, де йдеться про вчинення правочину “з перевищенням повноважень”. Сутність цих відносин полягає в тому, що перевищуються не самі повноваження, а їхні межі. Таким чином, було б точніше іменувати ст. 241 ЦК України “Вчинення правочинів з перевищенням меж повноважень”. Пропонується таке уточнення внести до ЦК України. Зазначається також, що, враховуючи традицію вживання термінології, яка склалася в цій сфері, цілком припустимим можна вважати в юридичній практиці й позначення “представництво з перевищенням повноваження”.

У цьому контексті детальному аналізу піддано низку питань, пов'язаних із схваленням дій представника, що діяв з перевищенням меж повноважень. При цьому схвалення особою, яку представляють, правочину, що представник вчинив з перевищенням меж повноваження, визнається можливим у двох формах: 1) схвалення за допомогою спеціальної заяви (письмової або усної) особи, яку представляють;

2) схвалення способом здійснення конклюдентних дій, що свідчать про прийняття на себе наслідків правочину, що представник уклав з перевищенням меж повноваження. Значну увагу також приділено аналізу питання про підстави, наслідки та порядок визнання правочину, що представником вчинив з перевищенням меж його повноваження, недійсним. Під час аналізу в цьому контексті відмінності оспорюваних правочинів від правочинів нікчемних робиться висновок про те, що правочин, вчинений з перевищенням меж повноваження, має бути віднесено до нікчемних, оскільки ст. 241 ЦК України передбачає виникнення за таким правочином цивільних прав і обов'язків у особи, яку представляють, лише в разі подальшого схвалення його цією особою.

Підрозділ 4.2, “Представництво без повноваження і ведення чужих справ без доручення” присвячений проблемі визначення та нормативного врегулювання представництва без повноважень і ведення чужих справ без доручення, оскільки в новому ЦК України йдеться лише про вчинення правочинів із перевищеннями повноважень. У зв'язку з цим виникає запитання: чи то концепція ЦК України взагалі ґрунтується на запереченні можливості “представництва без повноваження”, чи то така діяльність удаваного представника розглядається в іншій, ніж представництво, площині?

Проведений у зв'язку з таким підходом до цього питання аналіз чинного цивільного законодавства, зокрема положень норм глави 17 “Представництво” ЦК України, дозволяє зробити висновок, що вчинення однією особою правочинів від імені іншої особи без відповідного повноваження не визнається представництвом взагалі, а тому не підпорядковується правилам зазначеної глави ЦК України.

Однак сам по собі такий висновок не дає остаточної відповіді на поставлене питання, оскільки містить лише негативний результат - вказівку на те, що зазначені норми Цивільного кодексу не застосовуються до так званого “представництва без повноваження”. Тому зроблений вище висновок не позбавляє необхідності з'ясування правових наслідків вчинення правочинів неуповноваженою особою в інтересах іншої особи.

При цьому слід враховувати, що така діяльність може характеризуватися існуванням у того, хто вчиняв правочини від імені іншої особи, намірів двох видів. По-перше, це вчинення правочину з наміром захистити інтереси особи, від імені якої вчинявся правочин. Інакше кажучи, відбувається діяльність в інтересах та від імені іншої особи. По-друге, це вчинення правочину з наміром вдовольнити свої інтереси за рахунок особи, від імені якої вчинявся правочин, тобто діяльність такий “представник” здійснює у своїх власних інтересах з.

наміром використати для цього майно іншої особи, а іноді прямо завдати останній збитків.

При аналізі відносин, що виникають у цьому випадку, враховувалися такі міркування. З одного боку, дійсність правочину, вчиненого без повноваження, природно залежить від схвалення його особою, яку представляють, бо тільки вона може констатувати відповідність такого правочину її інтересам. Проте, з іншого боку, законодавством багатьох країн відомі винятки із цього правила. З урахуванням таких та аналогічних теоретичних позицій і законодавчих рішень у вітчизняній юридичній літературі була висловлена точка зору, що “представництво без повноваження” має підпорядковуватися правилам глави 79 ЦК України “Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення”, оскільки ведення чужих справ без доручення у більшості випадків пов'язане з “представництвом без повноважень”.

Таке вирішення питання здається не безсуперечним, оскільки норми глави 79 ЦК України не стосуються питань власне представництва, а натомість, як впливає вже із самого її найменування, регулюють відносини, що складають зміст зобов'язань, які виникають внаслідок діяльності в інтересах іншої особи без її доручення. З метою встановлення можливості застосування до випадків “представництва без повноваження” правил про діяльність у майнових інтересах іншої особи без її доручення дисертант досліджує сутність та характерні особливості останніх. Внаслідок здійсненого аналізу робиться висновок, що положення норм глави 79 ЦК України “Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення” стосуються лише відносин між особою, інтересам якої загрожувала небезпека, і особою, яка вчиняла дії в інтересах іншої особи, а отже не вирішують проблеми визначення правових наслідків представництва без повноважень.

Підрозділ 4.3. “Передоручення з перевищенням повноважень” присвячений особливому випадку неналежного здійснення повноваження у правовідносинах представництва, яке можна назвати “порушення в галузі суб'єктного складу”. До нього належить неналежне передоручення, оскільки в цьому разі відбувається неналежне здійснення повноваження, пов'язане з тим, що представник неналежним чином виконує свої обов'язки в процесі представництва, насамперед обов'язок інформаційний.

Зазначається, що передоручення можливе лише за наявності певних умов і з дотриманням певних правил, невиконання яких тягне відповідальність представника — повіреного за неналежне здійснення передоручення, зокрема за вибір свого заступника (субституту), а за

певних умов - і за дії останнього. Така відповідальність полягає, насамперед, у покладенні на представника обов'язку відшкодування збитків, заподіяних довірителю у зв'язку з тим, що новий представник виявився з тих чи інших причин непридатним для належного виконання повноважень, яких надала представникові особа, яку він представляє. Однак оскільки передоручення відповідно до ч. 2 ст. 240 ЦК України можливе також у разі, коли це встановлено договором між представником і особою, яку він представляє, то у випадках, коли особа, яку представляють, наперед вказала представникові конкретну особу, стосовно якої вона визнає за можливе передоручення, вибір тут робить той, кого представляють (довіритель), а не представник. Тому в таких випадках останній не може нести відповідальність за вибір свого заступника. Відповідальність за вибір заступника настає за умови наявності вини представника в неналежному виборі того, кого він обирає замість себе для виконання доручення, що надав йому довіритель, тобто за умови, що представник знав чи мусив знати про непридатність заступника для виконання представницьких функцій. При вирішенні питання про те, чи правильно зроблено вибір заступника, пропонується виходити з вимог, що зазвичай ставляться до представника, і особливостей змісту повноважень.

Зміст відповідальності представника за дії субституту як за свої власні полягає в тому, що несповіщена про передоручення особа, яку представляють, не могла судити про придатність субституту до виконання переданих йому повноважень і скористатися своїм правом на відвід у разі, якщо відомості про ті чи інші якості заступника “основного представника” можуть, на її думку, вплинути на належне здійснення повноваження.

Враховуючи, що за змістом і сенсом ст. 240 ЦК України передоручення формально не позбавляє повністю повноважень “основного представника”, повноваження на вчинення правочинів від імені особи, яку представляють, за певних умов можуть належати і “основному представникові”, який передає їх потім частково іншій особі (своєму заступникові) і цій “іншій особі”. У зв'язку з цим детально досліджуються наслідки одночасного (або ж “паралельного”, “дубльованого”) здійснення згаданими вище особами повноважень, тобто наслідки укладення правочинів фактично двома представниками стосовно того самого майна або стосовно тих самих прав, що належать особі, яку представляють. Запропоновано, при зазначеній вище ситуації, особі, яку представляють, законом (доповнивши ст. 240 ЦК України частиною 4) надати право вирішувати питання про те, який саме із правочинів являє для неї інтерес і підлягає виконанню При цьому.

другий із таких “дубльованих” правочинів може бути визнаним недійсним як укладений під впливом помилки (ст. 229 ЦК України) чи під впливом обману (ст. 230 ЦК України) - у залежності від наявності та форми вини третьої особи. Пропонується також ст. 232 ЦК України доповнити вказівкою на те, що до солідарної відповідальності може притягуватися в разі передоручення і заступник представника, який брав участь у зловмисній домовленості.

Підрозділ 4.4. “Відшкодування збитків, завданих у результаті вчинення правочинів з перевищенням повноваження або без повноваження” присвячено дослідженню питань відшкодування представникові або третім особам збитків, що виникли у них внаслідок дій особи, яку представляють.

Зазначається, що витрати, яких зазнав представник, що діяв з порушеннями повноваження, можуть стягуватися з того, кого він представляв, як безпідставне збагачення за правилами глави 83 ЦК України. В юридичній літературі питанням правового регулювання зобов'язань, які виникають у зв'язку з придбанням, збереженням майна без достатньої правової підстави, традиційно приділялася значна увага, однак і досі в судовій практиці у справах цієї категорії зустрічаються помилки, пов'язані з питаннями неточного визначення співвідношення зазначених зобов'язань з іншими, подібними до них, інститутами українського цивільного права, а відтак, з неправильним застосуванням норм цивільного законодавства.

Сьогодні актуальність дослідження зазначених питань значно зростає у зв'язку з необхідністю тлумачення ч. 2 ст. 1212 ЦК України, яка прямо вказує, що положення (глави 83 ЦК України) застосовуються також до вимог про:

- 1) повернення виконаного за недійсним правочином;
- 2) витребування майна власником із чужого незаконного володіння;
- 3) повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні;
- 4) відшкодування шкоди особою, яка незаконно придбала майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

Як впливає з наведеного положення, у певних випадках може виникнути питання не лише про конкуренцію позовів (подавати позов про відшкодування шкоди чи про повернення “безпідставного збагачення” тощо), але й про колізію застосування окремих норм глав 82 та 83 ЦК України. Саме тому питанням їх співвідношення приділено увагу в цьому підрозділі дисертаційного дослідження.

У **Висновках** сформульовано такі найбільш істотні положення і пропозиції, отримані в результаті дослідження цієї теми:

1. Інститут представництва сформувався в результаті дії двох головних чинників - фактичної та юридичної потреби у представництві..

2. Формування і вдосконалення інституту представництва у Стародавньому Римі відбувалося у змаганні двох тенденцій: намагання максимально захистити суверенітет приватної особи і прагнення до заміщення в необхідних випадках неповністю правоздатної (або навіть і правоздатної) особи іншим суб'єктом права.

3. Представництво можна визначити як правовідношення, у межах якого відбувається діяльність однієї особи (представника) від імені та в інтересах іншої особи (особи, яку представляють), внаслідок чого юридичні права й обов'язки виникають безпосередньо в особи, яку представляють.

4. Для того щоб дії представника створили права й обов'язки для особи, яку представляють, необхідно, щоб той, хто його (представника) представляє, мав наявне повноваження.

5. Повноваження може бути визначене як суб'єктивне немайнове (організаційне) право представника на здійснення певних угод та інших юридичних дій від імені й за рахунок особи, яку він представляє, що породжує правові наслідки безпосередньо для особи, яку представляють, у її відносинах із третіми особами.

6. Підставами виникнення добровільного представництва як правового відношення, так само як і підставами виникнення повноваження, можна вважати:

- волевиявлення представника і того, хто бажає мати представника, відбите, як правило, у договорі (доручення тощо);
- акт уповноваженого органу, який дозволяє особі діяти як представник;
- припис закону;
- підстави, встановлені актами цивільного законодавства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гранін В.Л. Поняття та наслідки неналежного представництва //Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. пр. - О.: Юрид. літ., 2004.-Вип. 22,- С. 616-621.

2. Гранін В. Зобов'язання з безпідставного збагачення за римським правом //Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. пр. - О.: Юрид. літ., 2004. - Вип. 23. - С. 201-206.

3. Гранін В.Л. Наслідки неналежного передоручення у відносинах представництва за цивільним законодавством України //Актуальні проблеми політики: 36. наук. пр. - О.: Фенікс, 2004. - Вип. 22. - С. 175-179.

АНОТАЦІЯ

Гранін В.Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. - Одеська національна юридична академія, Одеса, 2005.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню інституту представництва та категорії повноважень за цивільним правом України.

Вперше на науковому рівні проводиться дослідження повноваження представника та його реалізація за новим цивільним законодавством України. Основною метою дисертаційного дослідження є встановлення сутності та значення повноважень представника, а також з'ясування наявності й характеру впливу римсько-правових ідей у цій галузі для формування доктрини цивільного права у цій галузі та визначення перспектив розвитку вдосконалення правового регулювання відповідних відносин в Україні.

Дослідження інституту представництва та категорії повноваження здійснено в історичному розвитку та в порівнянні підходів до їх визначення і класифікації в різних системах права. У дисертації послідовно досліджуються генезис інституту представництва, його цивільно-правова характеристика, співвідношення з іншими, подібними до них, правовими явищами. Проаналізовано особливості виникнення, здійснення та припинення повноважень.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства України.

Ключові слова: представництво, повноваження, представництво з перевищенням повноважень, представництво без повноважень.

АННОТАЦИЯ

Гранин В.Л. Полномочие представителя и его реализация в гражданском законодательстве Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 - гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. - Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2005.

Диссертационное исследование посвящено комплексному исследованию института представительства, категории "полномочия

представителя” и его реализации в современном гражданском праве Украины.

Актуальность темы диссертационного исследования обусловлена отсутствием теоретических исследований, предметом которых является не просто характеристика формирования и осуществления представительства, но и исследование такой категории, как полномочие представителя, последствия ненадлежащего представительства (с превышением пределов полномочий, без полномочий и т.д.), в особенности в современном гражданском праве Украины.

В диссертации осуществлен анализ литературы, посвященной формированию и правовой природе представительства, а также категории полномочия представителя и его реализации. Сделан вывод о недостаточном уровне его комплексного исследования. При определении структуры и методологии исследования принят во внимание один из основных законов развития и существования права — его преемственность.

Рассматривается институт представительства, особое внимание уделяется различным его классификациям. Анализируется терминологический аспект категории “полномочия” и основных его составляющих. В частности, предлагается использование иной категории — “представляемый”, что целесообразнее и логичнее в украинском языке.

Подвергнуты анализу также существующие концепции представительства, сформированные в отечественном гражданском праве и нашедшие отражение в его законодательстве. Сделан вывод о новой, отличной от советской, концепции, появившейся в современном гражданском праве Украины после принятия Гражданского кодекса 2003 года.

В диссертации осуществлен теоретический и научный анализ природы договора поручения, представительства без полномочий и с превышением пределов полномочий в контексте данного исследования.

В работе отмечается, что важной новеллой гражданского законодательства Украины является урегулирование отношений, которые возникают вследствие деятельности лица в интересах другого лица без поручения последнего, с принятием именно древнеримской концепции указанного института, а не более поздней его трактовки романистами как “фактического представительства”.

В выводах сформулированы наиболее существенные положения, полученные в результате диссертационного исследования, внесены предложения по усовершенствованию гражданского законодательства.

Ключевые слова: представительство, полномочие, представительство с превышением полномочий, представительство без полномочий.

SUMMARY

Granin V.L. The Representative's Authority and its Implementation according to the Civil Law of Ukraine. - Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Juridical Science Degree, specialty 12.00.03 — Civil Law and Civil Procedure, Family Law, International Private Law: - Odessa National Academy of Law, Odessa, 2005.

The dissertation is a comprehensive research of the institute of representation and the category of authority under the Civil Law of Ukraine.

The present research is the first attempt to study the representative's authority and its implementation under the new Civil Code of Ukraine.

The purpose of this research is to identify the essence and Role of representation and reveal the influence of Roman Law on the Civil Law doctrine. The author outlines the prospects of changing the effective legislation for the improvement of legal regulation in Ukraine.

Representation and authority are being investigated from the historical and comparative perspectives. The dissertation is a comprehensive research of the institute of representation in relation with other similar legal instruments. The author investigates the origin, implementation and termination of authority and formulates his recommendations for the improvement of the Civil Law of Ukraine.

Key words: representation, authority, express agency, representation without authority.